

نامهٔ جان لاک در باب تساهل*

دکتر سید علی رضا بهشتی

اهمیت فلسفی آن و جایگاه آن در اندیشهٔ لاک.

کتاب با مقدمه‌ای کوتاه اما مفید آغاز می‌شود که در بخشی از آن به اجمال به وضعیت دین و سیاست در قرن هفدهم میلادی پرداخته شده است و به لحاظ آن که در ضمن آن موقعیت لاک و ارتباطات وی با محافل فکری و سیاسی زمانش را توضیح می‌دهد برای خوانندگانی که کمتر با او آشنا هستند مفید است. رویکردی را که در آن زمان به تساهل دینی شده باید نتیجهٔ معاهدهٔ صلح وستفالی که به جنگ‌های سی ساله در اروپا خاتمه داد دانست که ملل اروپایی به دنبال بی‌زاری و خستگی ناشی از خسارات جانی و مالی فراوان منعقد کردند. جستجو در جهت یافتن راه حلی برای همزیستی فرق و اعتقادات متفاوت دینی نضج گرفت و اندیشمندان به ارائهٔ نظریات خود در این باب پرداختند. چگونگی شکل‌گیری اندیشه لاک در باب تساهل در برخی از مقالاتی که در کتاب آمده مورد بررسی قرار گرفته است از جمله مقالهٔ جی. دبلیو. گاف^{۱۰} که رابطه نامه و نوشته‌های متقدم لاک را مورد بحث قرار داده است.

شرایط خاصی که در اواخر قرن هفدهم بر اروپا و به ویژه بر انگلستان حاکم بوده به نگارش در آمده است. لاک شدیداً تحت تأثیر مذهب پیوریتن^۵ بوده و از آنجا که از دوستان و هم‌فکران لرد شفتسبری^۶ بوده عمیقاً با مسائل سیاسی زمان خود درگیر بوده است. نامه در انتقاد از عدم تساهل از جانب حکومت وقت انگلستان نوشته شده و مشکلات سیاسی ناشی از عدم تساهل در اروپا و به ویژه در انگلستان را مورد نقد و بررسی قرار می‌دهد. دلیل دیگر این بی‌مهری رایج این است که نامه نظر خود را به تساهل دینی معطوف داشته و کمتر دربارهٔ حجیت تساهل به طور کلی سخن گفته است.

سوزان منداس^۷ و جان هورتون^۸ نویسندگان کتاب مورد نظر در این نوشتار، که ترجمهٔ مشهور این اثر را که توسط ویلیام پاپل^۹ از لاتین به انگلیسی انجام یافته است به عنوان متن اصلی برگزیده و مقالاتی در نقد و نظر نامه از صاحب‌نظران معاصر را در پی آن آورده‌اند با دو هدف دست به این مهم یازیده‌اند: یکی بررسی نامه با توجه به زمینهٔ تاریخی آن، و دیگر بازنمایاندن

در میان آثار کلاسیکی که مستقیماً و مستقلاً به بحث دربارهٔ تسامح و تساهل پرداخته‌اند، نامهٔ جان لاک^۱ فیلسوف انگلیسی قرن هفدهم میلادی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. لاک معمولاً با دو اثر معروف‌تر خود یعنی مقاله‌ای در باب فهم بشر^۲ و دوگفتار دربارهٔ دولت^۳ شناخته شده است. نامه‌ای در باب تساهل^۴ که نخستین بار همزمان با مقاله‌ای در باب فهم بشر یعنی در سال ۱۶۸۹ میلادی منتشر شده به سبب اهمیت تأجیزی که به لحاظ فلسفی برای آن قائل شده‌اند کمتر مورد توجه کافی قرار گرفته است. یکی از دلایل این بی‌مهری این است که نامه به مقتضای

Understanding

3. Two Treatises on Government
4. A Letter Concerning Toleration
5. Puritan
6. Lord Shaftesbury
7. Susan Mendus
8. John Horton
9. William Popple
10. J. W. Gough
11. Paul Kelly
12. Maurice Cranston
13. Jeremy Waldran
14. Peter Nicholson
15. Jonas Proast

اندیشه تفاهم مذهبی

در قرن هفتم و هشتم هجری

نویسنده: رسول جعفریان

ناشر: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی قم

چاپ اول: زمستان ۱۳۷۱

مؤلف محترم در درآمد کتاب خود نوشته‌اند: «... یکی از مهمترین اهداف ما در این نوشته نشان دادن این امر نیز هست که در گذشته نیز کسانی داعیه وحدت داشته‌اند و این مسأله معلول حوادث دوره اخیر نمی‌باشد.»

نکته دیگر اینکه اگر چه ما در این مجموعه از تفسیر مجمع‌البیان یاد نکرده‌ایم، اما پیشاپیش مدعی آنیم که این تفسیر که بحمدالله مقبول دنیای اسلام قرار گرفته، گامی مهم در راه تفاهم می‌باشد...»
در کتاب اندیشه تفاهم مذهبی، گزارش خوب و خواندنی از سعی بزرگانی مثل عبدالخلیل قزوینی، قوامی رازی، علاءالدوله سمنانی در فراهم آوردن زمینه تفاهم میان شیعه و سنی تدوین شده است.

ارائه چهارچوبی حقوقی برای تساهل است.

همان طور که گاف و کلی در مقالات خود اشاره می‌کنند، در بحث لاک در باب تساهل به طور اخص و در فلسفه سیاسی او به طور اعم تمایزی ما بین مسائل ضروری و خنثی وجود دارد. نقش این تمایز در تعیین مرزهای قلمرو دخالت حکومت، ما را متوجه سؤالات مشابه در مورد مباحث جدید لیبرالی در باب تساهل می‌سازد. بدین معنا که اگر اجتماعات لیبرال متعهد به احترام به تساهل هستند، باید به تبیین محدوده تساهل نیز پرداخته و روشن کنند چرا تساهل نامحدود توجیه ناپذیر است. همان طور که مقاله کرنستون نشان می‌دهد، در حالی که تمایز فوق‌الذکر مبنایی برای بحث او در باب تساهل فراهم می‌سازد، در فلسفه سیاسی جدید نقش دولت در باب تساهل از چنین شفافیتی برخوردار نیست. باید توجه داشت که نامه لاک تنها اثر او در باب تساهل نیست بلکه یکی از چندین نامه‌ای که در این باره و در پاسخ منتقدین خود نوشته می‌باشد. آخرین مقاله کتاب از آن پیتر نیکلسون^{۱۴} است که درباره مباحثات مابین لاک و جوناس پروست^{۱۵} که به شکل مبادله نامه صورت گرفته می‌باشد که خود حاوی نکات جالبی است که می‌تواند برای خوانندگان زمان ما نیز حائز اهمیت باشد.

در پایان، مطالعه این کتاب به همه کسانی که به مسئله تساهل و تسامح علاقه‌مند هستند توصیه می‌شود، چرا که فهم زوایای پنهان و مشکلاتی که در عمل و نظر بر سر راه احترام به تساهل سیاسی قرار دارد را با تکیه به تجارب موجود در این زمینه تسهیل می‌نماید.

* Horton, J. & Mendus, S. (eds.), John Locke A Letter Concerning Toleration in Focus (London and New York: Routledge, 1991)

پانویس‌ها:

1. John Locke
2. An Essay Concerning Human

وی بر این اعتقاد است که مباحث اصلی نامه با آثار متقدم لاک سازگاری و همخوانی دارد و بخش مهمی از اندیشه سیاسی او را تشکیل می‌دهد. پاول کلی^{۱۱} نیز در مقاله خود به طریق مشابهی نشان می‌دهد که اندیشه‌های فلسفی لاک در شکل‌گیری بحث او در نامه تأثیری به سزا داشته و محتوای نامه با اندیشه‌های محافظه‌کارانه‌تر او سازگار است. اما موریس کرنستون^{۱۲} با این نظر موافق نیست و در مقاله خود چنین بحث کرده است که لاک در نوشته‌های متقدم خود اقتدارگرا و متعلق به جناح راست سیاسی است و نامه نشان از تغییری مهم در او دارد.

مقالات کتاب به سه محور اصلی فلسفی در نامه پرداخته‌اند. جرمی والدرا^{۱۳} نامه را اساساً معطوف به تساهل دینی، و به نامعقول بودن تحمیل عقاید دینی با استفاده از زور می‌داند و بر این باور است که لاک بیش از اندازه مجذوب تعقل‌گرایی اخلاقی است و از همین روست که وی تصور می‌کند اگر تنها بتوانیم نشان بدهیم که عدم تساهل نامعقول است دیگر از ارائه دلایل برای نادرست بودن آن بی‌نیاز خواهیم بود. والدرا^{۱۳} همچنین نشان می‌دهد که نامه متضمن نظریه‌ای در باب حکومت است که بر طبق آن حکومت نه با استناد به وظایف آن بلکه بر اساس ابزارهایی که مورد استفاده قرار می‌دهد تعریف می‌شود. از طریق این رهیافت است که تساهل حکومت هم توجیه می‌شود و هم تحدید می‌گردد. بر این اساس ابزارهای اقتدارآمیز حکومت برای دخالت در امور دینی نامتناسب و برای حفظ نظم و آرامش متناسب است. پاول کلی در مقاله خود نشان می‌دهد که نوشته‌های لاک روی هم رفته تلاش لاک در جهت انطباق آزادی عقیده با اقتدار ضروری حکومت بوده است. سوزان منداس از نظر لاک درباره تعهداتی که در مورد افرادی که ممکن است تحت تعقیب و آزار قرار بگیرند وجود دارد دفاع می‌کند و آن را به استدلال‌های جدید در باب تساهل مربوط می‌سازد. مقالات کلی و منداس نشانگر تلاش لاک در جهت

توسعه سیاسی

نویسنده: پرتران بدیع

با مقدمه: ژرژ لاوو

مترجم: دکتر احمد نقیب‌زاده

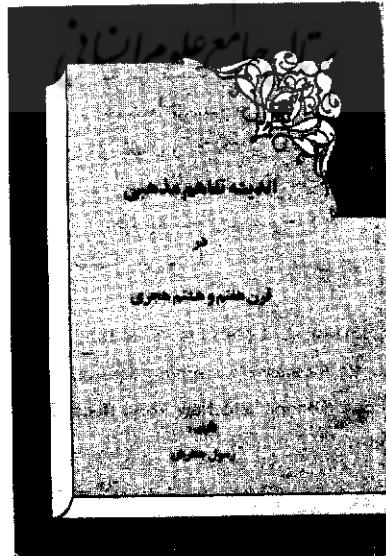
ناشر: نشر طوس

چاپ اول: ۱۳۷۶، ۱۸۸ صفحه

قیمت: ۶۰۰۰ تومان

کتاب مشتمل بر سه بخش و مجموعاً نه فصل است. در بخش اول مؤلف به نظریه‌های کلاسیک درباره توسعه پرداخته و در بخش دوم که عنوانش «در جستجوی یک نمونه» است در سه فصل آراء هانتینگتون، دیوید اپتر و نمونه مرکز و پیرامون را آورده و در بخش سوم به تاریخ بازگشته (عنوان بخش دوم بازگشت به تاریخ است) و توسعه نظام‌های سیاسی اروپایی و نظام‌های سیاسی جهان اسلام را در دو فصل مورد بحث قرار داده است.

ژرژ لاوو در تقریظ خود نوشته است: «اندیشه توسعه با هجوم گمراه‌کننده سنت‌های ارگانیسیست و تکامل‌گرا در جامعه سیاسی و اندیشه کمال نیافتگی تولد یافت. آنچه به کمال نرسیده ممکن است روزی به کمال برسد... پرتران بدیع در نتیجه‌گیری نخستین بخش کتاب خود نه تنها وزن سنت‌های ارگانیسیسم و

ماجرای فکر فلسفی در جهان اسلام

نویسنده: دکتر غلام‌حسین ابراهیمی دینانی

ناشر: انتشارات طرح نو

چاپ اول: ۱۳۷۶، ۴۳۶ صفحه

قیمت: ۱۴۰۰ تومان

ماجرای فکر فلسفی در جهان اسلام قرار است در سه مجلد نوشته و منتشر شود و اکنون جلد اول آن منتشر شده است و امیدواریم مجلدات دیگر هم هر چه زودتر منتشر شود. بی‌هیچ غلو و تردید می‌توان گفت که این دوره سه جلدی در عداد مهم‌ترین کتب تاریخ تفکر اسلامی است و بر فهم تاریخ فلسفه اسلامی روشنی‌های بسیار خواهد بخشید و زمینه بسیاری از مشکل‌های فلسفی در آن آشکار خواهد شد. فلسفه اسلامی مشتی بحث‌های انتزاعی و تقلیدی نبوده بلکه در مواجهه با مخالفت‌ها و اعتراض‌ها قوام و بسط یافته است. بسیاری از معانی مشکل فلسفه مثل کلی طبیعی و زمان و حرکت و حادث و قدیم و ماهیت با توجه به اقوال کسانی که گفته‌های فیلسوفان را مورد بحث و نقد قرار داده‌اند بهتر فهمیده می‌شود.

استاد دکتر ابراهیمی در مجلد اول بیشتر به مخالفت‌ها و تشکیک‌ها و اعتراض‌ها و اشکال‌های اشعری، ابن حزم و ابن تیمیه و غزالی و فخر رازی و شهرستانی و موسی بن میمون و ابوالنجا الفارض و شیخ عبدالله جیلانی و ابوالبرکات بغدادی و ابن کمونه پرداخته است.

البته پیداست که با این اشاره قدر کتاب معلوم نمی‌شود. امیدواریم بتوانیم در شماره آینده قدری به تحلیل آن بپردازیم. مسلم این است که این کتاب مکمل کتاب‌های تاریخ فلسفه اسلامی است و شایستگی آن را دارد که به زبان‌های دیگر و به خصوص به زبان عربی ترجمه شود.

تکامل‌گرایی را در نظریه توسعه‌گرایی به وضوح روشن می‌سازد بلکه به تشریح اصول مسلمی که این سنت‌ها بر آن بنا شده‌اند نیز می‌پردازد.» (صص ۱۲ و ۱۳)

به نظر نویسنده وقتی گذشته، حال و آینده انسان را از پیش نظر می‌گذرانیم عمدتاً زمان غربی را در سر داریم و ... ادعا می‌کنیم که وقایع شماری که حوادث و دگرگونی‌های ... منطقه بین دماغه اروپا و آسیا را در بر می‌گیرد و وقایع شمار تمام انسان‌هاست.» (ص ۷۵)

این مطالب را می‌خوانیم و احیاناً یاد می‌گیریم اما این یاد گرفته‌ها به قول مولوی معمولاً بر تن می‌زنند. گاهی نیز ممکن است موجب تذکر شود. این قبیل کتب را به قصد یادگرفتن مطالب و یافتن تذکر باید خواند.

«آداب‌المتعلمین» و مؤلف آن ملاحظات درباره رساله

ترجمه دکتر بدالدین کتابی

جامع‌المقدمات نام کتابی است که دانشجویان علوم قدیمه در آغاز تحصیل آن نزد استاد می‌خوانند و چنانکه از نامش